

Fredrik Hedén, överläkare (fredrik.heden@rmv.se)

Marianne Kristiansson, chefsöverläkare; båda Rättsmedicinalverket, rättspsykiatriska avdelningen, Stockholm

Tre fall illustrerar att erotomani kan ha fler förklaringar än bara psykos

Vissa verkar ha autistiska grundproblem

■ Något som ofta uppmärksammas i medierna är när kända personer blir förföljda, ofta på ett påträngande och envetet sätt, av personer som är fast övertygade om att de har ett förhållande med den förföljde eller som vill etablera ett förhållande. Det i Sverige mest kända exemplet är troligen den kvinna som under många år har förföljt först Evert och senare Sven-Bertil Taube. Denna kvinnas ryktbarhet beror antagligen på att hon 1969 som ett led i förföljelsen brände ner Evert Taubes sommarställe Sjösala. Internationellt är troligen John Hinckley, som 1981 sköt Ronald Reagan för att imponera på Jodie Foster, det mest kända exemplet. Dessa båda exempel visar att förföljelsebeteende av denna typ kan leda till allvarlig brottslighet, även om det lika ofta kan vara ett »problem« att förföljelsen inte kan betecknas som brottslig. Det är exempelvis svårt att komma fram till en passande brottsrubricering för beteendet att som betalande åskådare gå på samtliga konserter som en viss artist genomför, även om artisten kanske känner sig mycket besvärad.

Medialt uppmärksammade personer kan sägas vara överrepresenterade som objekt för denna typ av förföljelse, men den kan drabba vem som helst. Beteendet uppfattas för det mesta som mycket avvikande och svårförklarligt, inte minst av domstolarna som för det mesta skickar personerna i fråga för rättspsykiatrisk undersökning. I amerikanska undersökningar anges att risken att någon gång under livet utsätts för förföljelse av denna typ är 8 procent för kvinnor och 2 procent för män [1], men då inkluderas inte bara den typ av förföljelse som beror på missriktad kärlek enligt ovan, utan också sådant som trakasserier från före detta partner och förföljelse som medveten förberedelse till olika typer av brott. Denna typ av förföljelse, oavsett vad den ytterst beror på, kallas stalking, efter det engelska ord som kan översättas med att man smyger sig på någon eller något. Stalking kan definieras på flera sätt, men alla definitioner har det gemensamt att det ska röra sig om ett större mönster av upprepade och ovälkomna närmanden, medan den exakta karaktären på de enskilda handlingarna är av mindre intresse.

Om en person har en orubblig, bestående och samtidigt ogrundad uppfattning om att en annan person är förälskad i honom eller henne, trots att det borde vara uppenbart att så inte är fallet, talar man inom psykiatin om erotomani, vilket alterna-

SAMMANFATTAT

Erotomani, eller paranoia erotica, har hittills betraktats som ett mer eller mindre renodlat psykotiskt tillstånd. I klinisk praxis verkar det som om förklaringen kanske inte är så enkel, utan att flera olika grundproblem kan leda till likartade beteenden.

I denna artikel föreslås att vissa personer med diagnosen erotomani kanske har ett autistiskt fungerande som grundläggande problematik, vilket skulle kunna ha stor betydelse för behandlingen.

tivt kan betecknas som paranoia erotica eller, mer ovanligt, som de Clerambaults syndrom. I diagnossystemet DSM-IV är detta ingen egen diagnos utan betraktas som en specialvariant av den mer allmänna diagnosen vanföreställningssyndrom (Fakta 1). Vanföreställningssyndrom är i sin tur en psykosjukdom där det enligt diagnoskriterierna inte får förekomma bisarra vanföreställningar och heller inte hallucinationer, om inte hallucinationerna hör ihop direkt med vanföreställningarna. Med bisarra vanföreställningar menar man sådana vanföreställningar som inte ens teoretiskt kan vara verklighetsgrundade så vitt är känt, som att man har en spindel som bor och lever i magen eller att man utbildas till statsminister via radiomottagare i tänderna. Det ska kort sagt inte finnas något som tyder på schizofreni. Även om man snävar in kriterierna på detta sätt är det kliniska intrycket att det likväl förekommer distinkt skilda undergrupper av erotomani, och framför allt av likartade tillstånd där diagnoskriterierna enligt DSM-IV inte är helt uppfyllda, där man kan misstänka att uppkomstmekanismerna är i grunden olika. De verkligt klassiska fallen av erotomani, där det inte finns något annat symptom än att personen i fråga orubbligt tror sig vara älskad av en annan, vanligen socialt överordnad person, är mycket ovanliga även i rättspsykiatriska material [2, 3].

Psykotisk eller autistisk problematik

Bakom brott där man inte kan se något uppenbart ekonomiskt eller annat lättbegripligt motiv brukar man vanligen hitta nå-

II Fakta 1

Kriterier för vanföreställningssyndrom, enligt DSM-IV

A. Icke-bisarra vanföreställningar (det vill säga situationer som kan inträffa i verkligheten, till exempel vara förföljd, förgiftad, infekterad, beundrad på avstånd, ha någon sjukdom eller bli bedragen av sin partner) under minst en månad.

B. Kriterium A för schizofreni har aldrig varit uppfyllt. Obs: Känsel- och lukthallucinationer kan förekomma om de har något samband med temat i vanföreställningarna.

C. Förutom den inverkan som vanföreställningarna, eller deras vidareutveckling, i sig kan ha försämrats inte det vardagliga fungerandet påtagligt, och beteendet uppfattas inte som uppenbart udda eller bisart.

D. Om förstämningsepisoder förekommit samtidigt med vanföreställningarna är deras totala varaktighet kort jämfört med perioderna av vanföreställningar.

E. Störningen beror inte på direkta fysiologiska effekter av någon substans (till exempel missbruksdrog eller medicinering) eller någon somatisk sjukdom/skada.

I DSM-IV anges flera specificerade former av vanföreställningssyndrom, bland annat erotomani:

Med erotomani: vanföreställningar om att någon annan person, vanligtvis med högre status, är förälskad i honom eller henne.

gon stark känsla som drivkraft. Ju grövre och ju mer apart brottet är, desto starkare är också ofta den drivande känslan. Det kan exempelvis röra sig om att försöka avvärja negativt laddade känslor av ilska, maktlöshet eller kränkning, eller att sträva efter positivt laddade känslor av makt, kontroll eller sexuell tillfredsställelse. Att en så stark känsla som förälskelse under vissa givna betingelser skulle kunna leda till brottslighet är alltså inget konstigt. Något som tycks vara gemensamt för de personer som inte kan förstå att deras kärlek inte är besvarad, hur tydligt de än blir upplysta om den saken, är att de har svårt att skilja sina egna önskningar från andras. De psykiska avvikelser man då främst kommer att tänka på är dels psykotiska tillstånd, dels autistiska tillstånd. Psykotiska personer har svårt att skilja sina egna uppfattningar från andras, eftersom tankebanorna är röriga, och de egna tankarna kan misstas för utifrån kommande stimuli. Typexemplet är rösthallucinationer, vilket kan beskrivas som tankar som man »hör« i stället för att uppfatta att man tänker dem. Autistiska personer däremot utgår ofta från att andra tycker som de själva, helt enkelt eftersom de har svårt att förstå att det skulle kunna vara på något annat sätt.

Att psykosjukdomar kan vara förenade med erotomani torde vara okontroversiellt inom psykiatrin. Att personer som inte kan diagnostiseras med erotomani, men som ändå uppvisar likartade förföljelsebeteenden, kan vara svårt att på ett naturligt sätt inordna i det nuvarande DSM-systemet är också beskrivet [2]. Att autistiska tillstånd skulle kunna ligga bakom är knappast alls diskuterat. Om man antar att en autistisk person skulle bli förälskad, och att känslorna inte är besvarade, är det däremot inte svårt att förstå att det skulle kunna leda till problem. Redan en normalperson kan bli mer eller mindre oemottaglig för sociala signaler som tyder på ointresse från den åtrådda. Om det avvisande beteendet består brukar budskapet trots allt gå hem förr eller senare, vilket kan vara smärtsamt men ändå leder till att ansträngningarna kan få en något mer konstruktiv inriktning. En person med autis-

Det beteende som sammanfattas under rubriken stalking innebär till exempel intensiv telefonkontakt, att uppehålla sig i närheten av den åtråddas bostad eller att upprepade gånger söka upp personen på arbetsplatsen.

tiska drag däremot är redan från början ouppmärksam på underförstådda budskap, och den starka drivkraft som en förälskelse utgör förbättrar antagligen inte läget. Autistiska personer är dessutom inriktade på detaljer och har svårt att se helheter, vilket gör att de mer än andra kan tänkas ta fasta på det lilla positiva som kanske finns, och helt missa den totala bilden av fullständigt ointresse från föremålet för förälskelsen. Eftersom signaler om att den åtrådda personen är ointresserad därigenom får svårt att nå medvetandet kommer personen i fråga heller inte att förstå sitt misstag, utan förälskelsen riskerar att permanentas. Då behandlingen av psykos och autistiska tillstånd skiljer sig avsevärt åt är det av stor vikt att skilja mellan dessa tillstånd. En person med psykosjukdom bör kunna få positiv effekt av behandling med antipsykotiska medel, medan en person med autistisk störning snarast riskerar att endast få biverkningar.

Stalking

De potentiellt kriminella beteenden man kan se i samband med erotomani kan i huvudsak sammanfattas under rubriken stalking. Där ingår exempelvis intensiv telefonkontakt, att uppehålla sig i närheten av den åtråddas bostad, att upprepade gånger söka upp personen på arbetsplatsen eller att komma med oönskade presenter. Så långt kan man beskriva beteendet som en karikatyr av mer normal uppvaktning, och de brott som kan komma i fråga är ofredande och i förekommande fall överträdelse av besöksförbud. Mer bekymmersamma beteenden är att bryta sig in hos personen i fråga eller att komma med hotelser mot personens verkliga partner (som uppfattas som en inkräktare). Här kan det bli fråga om brottslighet såsom hemfridsbrott och olaga hot. Risken finns också att »uppvaktningen« förr eller senare slår över i besvikelse, när förföljaren till sist får insikt om att känslorna inte är besvarade, alternativt betraktar offret som otroget eftersom han eller hon lever med en annan. Denna besvikelse kommer då av den förföljande personen att uppfattas som att ha orsakats av ett svek. I den sjukas perspektiv har det

ju hela tiden funnits ett nära förhållande, som offret plötsligt och oförklarligt bryter. I sådana lägen finns det risk för mer allvarliga brottsliga handlingar, exempelvis mordbrand, när följaren skall hämnas »sveket«.

Följande kortfattade fallbeskrivningar är till för att förtydliga heterogeniteten hos de personer som betar sig på ett sätt som för tankarna till erotomani.

Fall 1

En 40-årig man, A, tilltalades för rån. Under den rättspsykiatriska utredningens gång framkom att han var paranoid och som ett bifynd att han led av, eller i alla fall hade lidit av, ett erotomaniliknande tillstånd.

A var högt utbildad och hade bl a arbetat utomlands. När han kom tillbaka till Sverige tyckte han sig märka att arbetsgivaren på hemorten motarbetade honom. Han sökte sig då till Stockholm där han fick ett kvalificerat arbete. Efter en tid ville A byta arbete igen men upplevde sig åter motarbetad och att en arbetskamrat deltog i konspirationen. Konflikten med kollegan var sådan att A till slut mot sitt nekande dömdes för våldsbrott. En liten sinnesundersökning genomfördes, och enligt den bedömdes A lida av ett paranoiskt tillstånd. Påföljden blev dock inte frihetsberövande, och någon fullständig rättspsykiatrisk undersökning genomfördes därför aldrig vid detta tillfälle.

A fick därefter inte något nytt arbete, och till slut tvingades han försörja sig genom socialbidrag. Trots den sociala nedgången fanns inget som styrkte att A hade missbrukat alkohol eller narkotika. A levde enligt egen uppfattning på svältgränsen och gjorde först ett misslyckat rånförsök och därefter ett rån mot en och samma närbelägna kiosk.

Vid den följande rättspsykiatriska undersökningen nekade A till brott och uppgav att det snarare kunde betecknas som ett lån än som ett rån. A uttryckte också att det var konspiratorerna som hade förstört hans ekonomi. A meddelade också att han hade varit avlyssnad av Säpo i två år, eftersom de ville kontrollera om A var en lämplig partner för den kvinna han hade ett förhållande med. När A skulle beskriva förhållandet uppgav han att han egentligen aldrig hade träffat kvinnan personligen, utan att kontakten skedde på omvägar. A ville inte berättat så mycket om kvinnan, utom att hon skrev i pressen. På fråga om hur de kunde kommunicera med varandra uppgav A att han hemma i sin lägenhet spelade speciell musik, vilket Säpo avlyssnade och vidarebefordrade till kvinnan. Kvinnan svarade sedan genom dolda meddelanden i sin nästa spalt. A uppgav att han även hade skickat vanliga brev och fått svar via dolda meddelanden. Detta »förhållande« avbröts abrupt och för A oväntat när han läste i tidningarna att kvinnan hade gift sig med en annan. A hade ingen förklaring till att avlyssningen tycktes fortsätta även efter att kvinnan hade gift sig.

Kommentar: Här skulle man kunna tycka att beteckningen paranoia erotica är adekvat, eftersom det inbillade kärleksförhållandet var en del i en mer traditionell paranoia. Som diagnossystemet fungerar ska man dock i ett fall som detta inte tala om paranoia erotica, eftersom det finns paranoidea symtom av varierande karaktär utöver fixeringen vid en viss person, och den mer övergripande diagnosen vanföreställningssyndrom ska då användas i stället. A:s erotomani var snarast ett bifynd och hade ingenting med den åtalade brottsligheten att göra. Det gick aldrig att säkerställa om det hade förekommit några stalking-beteenden, även om A själv påstod sig ha skickat brev. A fick diagnosen vanföreställningssyndrom med följelseparanoia och bedömdes vara allvarligt psykiskt störd.

Fall 2

En 31-årig kvinna, B, tilltalades för överträdelse av besöksförbud gentemot en kvinna, E, som hon hade träffat inom kyr-

kan. B beskrev sin relation till E som mycket speciell och att den utgjorde grunden för B:s liv. E hade i sin tur påverkats så negativt att hon var sjukskriven. Efter ansökan från målsäganden hade besöksförbud utfärdats för B.

B beskrev sin uppväxt som problematisk och präglad av utanförskap. B klarade skolarbetet bra, och hon har även genomgått postgymnasial utbildning. Hon hade däremot svårt att få vänner, och förhållandet med föräldrarna var dysfunktionellt. Hon aktualiserades inom psykiatri för första gången i tjugofemårsåldern, då hon vid en skola uppfattades som kraftigt avvikande i sitt beteende.

B kom därefter i kontakt med E. B beskriver att hon förstod att det var denna kvinna hon hade väntat på sedan barn-domen och byggde därefter upp sin tillvaro på relationen med E. E klarade inte av belastningen utan sjukskrivs. B började följa efter kvinnan på stan och kunde i timtal stå utanför E:s hem, högljutt ropandes. Ett utfärdat besöksförbud påverkade inte B:s beteende, och det hela kulminerade med att B förskansade sig i E:s bostad.

Vid den rättspsykiatriska undersökningen berättade B att det aldrig hade varit meningen att trakassera E. B uppgav att hon var medveten om det felaktiga i sitt agerande men att hon inte hade kunnat agera på annat sätt. B uppgav också att hon kände sig kränkt över E:s svek och att hon inte tänkte ge upp förhållandet. Som en detalj kan man nämna att B vid psykometrisk testning visade sig ha en intelligenskvot på 130. B bedömdes ha en genomgripande störning i utvecklingen med tvångsmässiga, autistiska och stereotypa drag samt en personlighetsstörning med autistiska, tvångsmässiga, borderline- och osjälvständiga drag. Det fanns inget som talade för missbruk av alkohol eller narkotika. Hon bedömdes ha en allvarlig psykisk störning.

Kommentar: De otympliga diagnoserna är ett uttryck för att B, i likhet med många rättspsykiatriskt undersökta personer, inte passar in i de gängse diagnosmallarna. Det som orsakade hennes sociala problem var hennes oförmåga att samspela med andra människor, hennes oförmåga att förstå sociala signaler och hennes självcentrerade perspektiv på tillvaron. Att B troligen inte skulle kunna uppfylla de nu gällande diagnoskriterierna för erotomani beror på att hennes tidigare sociala beteende hade varit så udda att C-kriteriet för vanföreställningssyndrom enligt DSM-IV knappast kan anses uppfyllt. Det fanns också tecken på att B kan ha uppfattat relationen som en mor-dotterrelation snarare än som en erotisk kärleksrelation.

Fall 3

En 32-årig man, C, tilltalades för stöld, misshandel, olaga hot, övergrepp i rättsak och ofredande. Flertalet åtalpunkter gällde den mycket intensiva uppmärksamhet han hade visat en kvinna han hade träffat genom sitt arbete.

C var född i ett europeiskt land och kom till Sverige i späda ålder. Föräldrarna arbetade på fabrik, och hemförhållandena tycks ha varit goda. Enligt föräldrarna var det aldrig några problem med C under uppväxttiden. C uppmuntrades till studier, han arbetade hårt och målmedvetet och utexaminerades med goda betyg från en postgymnasial utbildning. Jämsides med utbildningen hade han kvällsarbetat. Efter examen har C haft flera arbeten inom det område han har utbildats för. Det finns inget som tyder på att C någonsin haft missbruksproblem eller kontakt med psykiatrisk vård.

Genom sitt arbete kom C i kontakt med målsägaren F. De hade samma arbetsgivare men helt olika arbetsuppgifter. Enligt C:s beskrivning fick han av en kollega veta att kvinnan var intresserad av honom, och han inledde då en närmare kontakt. Till en början tycks de också ha haft ett normalt umgänge. C framhöll att det i första hand var hon som varit intresserad av

ANNONS

ANNONS

ANNONS

ANNONS

honom och inte tvärtom. Målsägaren F hade en annorlunda beskrivning, som bland annat stöddes av hennes arbetskamrater. Enligt F ska C efter en tid ha börjat ringa upp henne på arbetsplatsen. F försökte på olika sätt att få C att förstå att hon inte var intresserad av fortsatt kontakt, men inget hjälpte. I stället accentuerades försöken till telefonkontakt, upp till som mest fyra uppringningar i minuten. C uppehöll sig flera gånger kring F:s bostad, och ett handskrivet brev som påstås vara från C stoppades i kvinnans brevkast. C påstås också ha skrivit F:s namn med stora bokstäver på en väl synlig plats nära hennes arbetsplats.

Till slut vidtog deras gemensamma arbetsgivare åtgärder. C kallades till en högre personalchef och konfronterades med sitt beteende. Han reagerade med att känna sig svårt kränkt och intensifierade snarast sina försök att kontakta F på ett sådant sätt att han till slut häktades. Han hade då redan uppmanats att säga upp sig.

Vid den rättspsykiatriska undersökningen uppträdde han till en början allmänt arrogant och spydigt. Han kom också med sårande kommentarer mot de medintagna, något som han själv inte tycktes lägga märke till, eftersom han var oförstående då han fick det påpekat för sig. Mot slutet av undersökningen förbättrades hans uppträdande, och han kunde då visa prov på humor. I samtal hävdade han hela tiden att det hade varit kvinnan som varit förälskad i honom. Innehållet i det handskrivna brevet tydde dock på att han själv tidigare hade gjort helt motsatt bedömning. Han kunde intellektuellt gå med på att olika detaljer tydde på att kvinnan hade varit ointresserad, exempelvis att hon avvisade hans försök till telefonkontakt. Han tycktes dock inte kunna sätta in dessa detaljer i en helhetsbild, utan återkom ständigt till de fåtaliga fakta som kunde tyda på intresse från F:s sida. Intressant nog hävdade C nu att han inte längre var intresserad av kvinnan och att han inte längre trodde att hon var intresserad av honom. Det tycktes som om konfrontationen på arbetsplatsen, avskedandet, rättsprocessen och häktningen tillsammans hade medfört att han inte längre kunde upprätthålla illusionen om att han skulle kunna utveckla ett förhållande med F.

C fick ingen diagnos alls, vilket är ovanligt vid rättspsykiatriska undersökningar. Det gick inte att fastställa några aktuella vanföreställningar. C hade ett sätt att fungera som påminde om högfungerande autism, exempelvis då han på avdelningen var helt oförstående till att medintagna irriterades av hans korrekta men kränkande kommentarer. Emellertid framkom inget som tydde på att han skulle ha haft barndomsproblem som kunde stödja denna diagnos. C bedömdes inte vara allvarligt psykiskt störd.

Kommentar: Fallet var svårbedömt då det rörde sig om en person som på ytan var ovanligt välfungerande, jämfört med vad som är vanligt inom undersökande rättspsykiatri, men som ändå hade betett sig på ett mycket avvikande sätt. C tycktes ha fått insikt om att hans uppvaktning var dömd att misslyckas efter att han på ett massivt och närmast överväldigande sätt hade konfronterats av både arbetsledning och rättsväsende. Detta talar emot att hans tidigare förhoppningar hade vanföreställningskaraktär, eftersom genuina vanföreställningar aldrig går att argumentera sig förbi. Även om det var svårt att helt frigöra sig från misstanken att föräldrarna undanhöll eller vinklade information om hur C hade fungerat i barndomen ansåg utredningsteamet att det inte gick att fastställa en diagnos.

Hög utbildning och avsaknad av missbruk

Fallbeskrivningarna tyder på att även om ett givet beteende överensstämmer med vad som brukar förekomma vid erotomani, kan den kliniska bilden variera avsevärt. Å andra sidan

har de beskrivna individerna det gemensamt att de dels har slutfört högre utbildning, dels inte har något missbruk. Detta är av intresse, eftersom högre utbildning och avsaknad av missbruk var för sig är ovanligt hos rättspsykiatriskt undersökta personer. Det är visserligen bara ett observandum, baserat på ett mycket snävt urval individer, men skulle ändå kunna tyda på det finns någonting grundläggande som förenar dessa på ytan så skilda personligheter. Att personer med stalking-beteende tycks vara relativt sett högt utbildade har för övrigt beskrivits tidigare [3]. En från klinisk synpunkt viktigare reflektion baserad på dessa iakttagelser är att om det kan vara så att autistiska personer har bedömts ha erotomani, och på så sätt fått psykosdiagnoser, torde risken vara stor för att sådana personer betraktas som terapiresistenta efter misslyckade försök med neuroleptikabehandling. Vi ser fram emot kommentarer, och gärna ytterligare fallbeskrivningar från den vårdande psykiatrin och rättspsykiatrin angående detta.

*

Potentiella bindningar eller jävsförhållanden: Inga uppgivna.

Referenser

1. Mohan N. Principles and practice of forensic psychiatry. In: Rosner R, editor. Stalking. 2nd ed. London: Arnold; 2003. p. 727-35.
2. Zona MA, Sharma K, Lane J. A comparative study of erotomaniac and obsessional subjects in a forensic sample. J Forensic Sci 1993; 38:894-904.
3. Kienlen KK, Birmingham DL, Solberg KB, O'Regan JT, Meloy JR. A comparative study of psychotic and non-psychotic stalking. J Am Acad Psychiatry Law 1997;25:317-34.

= artikeln är referentgranskad